

Looginen positivismi, Wienin piiri ja Moritz Schlick

Looginen positivismi on yksi nykyajan filosofiaa eniten muovanneista liikkeistä¹. Sen ydinjoukon muodosti Itävallassa vaikuttanut Wienin piiri, jonka johtajana toimi saksalaissyntyinen professori Moritz Schlick (1882–1936). Loogisten positivistien keskeinen julkaisukanava oli heidän oma lehtensä *Erkenntnis*. Ensimmäisen numeron ensimmäisenä artikkelina ilmestyi edellä suomennettu Schlickin kirjoitus ”Filosofian käänne” (1930). Tästä ohjelmajulistuksesta käy elävästi ilmi loogisten positivistien kokemus, että käsillä oli radikaali uusi alku koko filosofian historiassa. Mitä käännekohdalla ymmärrettiin teoriassa ja käytännössä?

Wienin piirin toimintaan osallistui vaihteleva määrä tieteentekijöitä ja filosofeja. Vaikka Schlick oli kiistaton johtaja, piiri pyrki olemaan demokraattinen, avoin yhteisö, jossa kaikki olisivat tasavertaisia ja jokaisen mielipide yhtä tärkeä. Poliittisesti radikaali yhteiskunta- ja taloustieteilijä Otto Neurath (1882–1945) oli keskeinen käytännön organisoija. Ajattelijana ehkä omaperäisin ja luovin oli Schlickin tavoin Saksassa syntynyt Rudolf Carnap (1891–1970). Keskeisiin piiriläisiin lukeutuivat myös Philipp Frank, Herbert Feigl, Hans Hahn ja Friedrich Waismann. Toimintaan osallistui niin ikään naisia: sokea loogikko Olga Hahn-Neurath (Hans Hahnin sisko ja Otto Neurathin vaimo) kuului sisäpiiriin, ja myös filosofi Rose Rand sekä loogikko Olga Tausky-Todd lasketaan piirin jäseniksi. Wienin piirillä oli samanhenkisiä ”liittolaisia” Saksassa, Puolassa, Pohjoismaissa, Britanniassa ja Yhdysvalloissa. Erityisen merkittävä yhteistyötaho oli Hans Reichenbachin johtama Berliinin ryhmä.

Wienin piiri oli saanut alkunsa 1924 seminaarista, joka kokoontui Schlickin johdolla torstai-iltaisain. Opinpiirimäisissä istunnoissa käsiteltiin erityisesti Ludwig Wittgensteinin *Tractatusta* – sitä luettiin ääneen ja siitä keskusteltiin lause lauseelta. Vuosikymmenen lopulla toiminta muuttui järjestäytyneemmäksi. Seminaarin osallistujat saivat nopeasti vahvan jalansijan kansanvalistushenkisessä Ernst Mach -yhdistyksessä, jonka vapaa-ajattelijat ja sosialidemokraatit olivat perustaneet 1928 Wienissä. Sen tehtävänä ei ollut erityisesti Machin ajattelun vaan yleisemmin ”tieteellisen maailmankäsityksen” edistäminen ja levittäminen. Schlickistä tulikin yhdistyksen puheenjohtaja ja Neurathista pääsihteeri. Wienin piirin julkisempi toiminta tapahtui paljolti tämän yhdistyksen puitteissa.²

Loogisen positivismin nousu on ymmärrettävä laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa. Monet

liikkeen jäsenet olivat vasemmistolaisia. Uuden aatevirtauksen taustalla oli kasvava huoli erilaisten irrationalististen ja poliittisesti vaarallisten aatteiden esiinmarssista 1920-luvun saksankielisellä alueella. Filosofian yhdeksi ydintehtäväksi koettiin taistelu tätä kehitystä vastaan. Apuun huudettiin kaikesta näennäistieteellisyydestä ja metafysiikasta puhdistettua ”tieteellistä filosofiaa”. Tässä uusi positivismi jatkoi valistuksen kehitysuskoista perinnettä. Tyypillistä oli myös voimakas ”lähetyshenkisyys”: piiri pyrki levittämään aatettaan suuremmille kansanjoukoille ja yli rajojen. Julkaisutoiminta oli hyvin aktiivista.

Neurathin, Carnapin ja Hahnin (Schlickille omistettua) pamflettia *Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis* (1929) on yleisesti pidetty piirin virallisena ohjelmajulistuksena. Siinä myös otettiin julkisesti käyttöön Neurathilta peräisin oleva nimitys ”Wienin piiri”. Vuodesta 1928 lähtien julkaistiin myös Schlickin ja Frankin vetämää kirjasarjaa *Schriften zur wissenschaftlichen Weltauffassung*, ja Neurath toimitti 1933 alkaen *Einheitswissenschaft*-sarjaa, jossa ilmestyi lähinnä johdantoteoksia. Yhdessä Berliinin ryhmän kanssa piiri järjesti myös ahkerasti erilaisia kansainvälisiä tieteellisen filosofian ja yhtenäistieteen konferensseja ympäri Eurooppaa³.

Berliinin ryhmällä oli suhteita *Annalen der Philosophie* -lehteen, ja Reichenbachista tuli toimituskunnan jäsen 1930. Vielä samana vuonna journali olikin jo kokonaan loogisten positivistien hallussa. Sen nimeksi muutettiin *Erkenntnis* (”Tieto”), ja sitä alkoivat toimittaa Reichenbach ja Carnap. Lehdestä muodostui aatteen tärkeä julkaisukanava ja keskustelufoorumi. Sitä onnistuttiin kuin ihmeen kaupalla julkaisemaan natsivallasta huolimatta vuoteen 1938 asti. *Erkenntnis* ”perustettiin uudelleen” vuonna 1975 ja ilmestyy yhä⁴. Lehti ilmoittaa julkaisevansa kirjoituksia, jotka sitoutuvat ”tieteelliseen filosofiaan”.

Liikkeen filosofinen tausta

Wienin piirin sulauttamat filosofiset vaikutteet olivat moninaiset. Merkittävä taustahahmo oli maineikas itävaltalainen fyysikko-filosofi Ernst Mach (1838–1916), jonka mukaan todellisuus rakentuu aistimusten yhdisteistä, ja tieteen tehtävä on kuvata näitä mahdollisimman ”taloudellisesti”. Tiede ei saa olettaa mitään havaintojen taustalla olevia olioita (esimerkiksi atomeja). Tärkeitä vaikutteita antoivat myös ranskalaiset konventionalistit Henri Poincaré (1854–1912) ja Pierre Duhem (1861–1916), joiden mukaan tieteen yleiset lait ovat ihmismielen mielivaltaisesti luomia sopimuksia. Ainoastaan niiden käytännöllistä toimivuutta voidaan arvioida. Monet piirin jäsenet ammensivat myös uuskantilaisuudesta.

Toisaalta Wienin piiri antoi suuren painoarvon saksalaisen Gottlob Fregen (1848–1925) ja englantilaisen Bertrand Russellin (1872–1970) kehittämälle uudelle logiikalle. Aprioriselta vaikuttava matemaattinen tieto oli vaikea ongelma empirismille: esimerkiksi John Stuart Millin kanta, että sekin perustuu havainnoista induktiivisesti päättelemällä tehtyihin yleistyksiin, ei tuntunut uskottavalta. Monia loogisia positivistejä viehätti sen sijaan Fregen ja Russellin logisismi. Sen mukaan matemaattiset totuudet ovat vain monimutkaisia loogisia ja siten analyttisiä totuuksia. *A priori* -tiedon olemassaolo siis myönnettiin, mutta sillä tärkeällä varauksella, että se voi koskea vain analyttisiä totuuksia. Mitään synteettistä *a priori* ei siis ollut olemassakaan, toisin kuin Kant ja monet muut väittivät. Tämä teesi olikin Schlickin mukaan empirismin todellinen olemus – ei esimerkiksi se toivottoman epämääräinen hokema, että ”kaikki tieto on peräisin havainnosta”.

Wienin piiriä on mahdotonta ymmärtää ottamatta huomioon itävaltalaisyyntä mutta Russellin tavoin enimmäkseen Cambridgessa työskennellyttä Ludwig Wittgensteinia (1889–1951). Hän vaikutti piiriläisten näkemyksiin ensin klassisen teoksensa *Tractatus logico-philosophicus* (1921) välityksellä ja sitten keskusteluissa ja kirjeenvaihdossa. Wittgenstein ei ilmeisesti koskaan osallistunut piirin kokoontumisiin, mutta tapasi varsinkin häntä ihailleita Schlickia ja Waismannia säännöllisesti asuessaan Wienissä 1926–29. Yhteistyö jatkui tiiviinä vielä Wittgensteinin palattua Englantiin. Schlick ja Waismann esittelivät seminaarikokouksissa uskollisesti ja tarkasti Wittgensteinin heille esittämiä näkemyksiä. Wittgensteinin vaikutus piiriin olikin aivan ratkaiseva. Toisaalta myös Wittgenstein itse pohti tuohon aikaan monia piiriin käsittelemiä teemoja. Häntä voitaisiinkin jossain mielessä pitää jopa piirin jäsenenä.

Frege ja Russell olivat ajatelleet, että loogiset totuudet ovat kaikkein yleisimpiä todellisuutta kuvaavia totuuksia, jotka koskevat erityisiä abstrakteja loogisia olioita. Wittgenstein hylkäsi tällaisen metafysisen ajattelutavan ja esitti, että logiikan totuudet ovat pelkkiä kielen tai käsitejärjestelmän sivutuotteita: loogiset totuudet ovat tyhjiä tautologioita, jotka sallivat kaikki

mahdollisuudet (esimerkiksi ”Sataa tai ei sada”) eivätkä siis sano mitään todellisuudesta. *Tractatuksen* ontologia on jyrkän atomistinen: sen mukaan maailma koostuu erillisistä, toisistaan riippumattomista yksinkertaisista, perustavista tosiasioista, jotka ovat empiirisen tieteen kohde. Kaikki mielekkäät väitelauseet joko ovat tällaisia yksinkertaisia tosiasioita kuvaavia elementaarilauseita tai ne on saatu yhdistämällä näitä elementaarilauseita loogisilla konnektiiveilla, kuten *ja*, *tai* ja *vain jos*. Vastaavasti jokainen mielekäs väitelause voidaan analyysin avulla palauttaa yksinkertaisia tosiasioita kuvaaviin osatekijöihinsä. Lauseet, jotka eivät kuvaa tosiasioita eivätkä ole tyhjiä tautologioita, ovat siis vailla merkitystä ja mielettömiä. Tämä pätee erityisesti metafysiikan lauseisiin.

Wittgensteinin kieliontologiaan yhdistyi kantilais-sävyinen ajatus ”kieleni rajat ovat maailman rajat”⁵: kielessä ei voida puhua lauseen merkityksestä, vaan lause vain näyttää merkityksensä. Kielen ulkopuolelle astuminen ei siten ole mahdollista. Wittgenstein päätteli, että on mieletöntä puhua maailmasta kokonaisuutena. Kielessä ei siis myöskään voida puhua metafysiikasta. *Tractatuksen* omaperäinen ja radikaali filosofiakäsitys on, että filosofian ainoa oikea ja oikeutettu tehtävä on kielen kritiikki. Päämääränä on palauttaa lause sen näennäisestä muodosta sen todelliseen loogisen muotoon – kuten Russell oli määrättyjen kuvausten erityistapauksessa tehnyt. Filosofia on selventävää toimintaa, ei teoriaa. Näillä ajatuksilla oli suorastaan tajunnanräjäyttävä vaikutus Schlickiin ja moniin muihin loogisiin positivisteihin. Ennen kaikkea tämä on se filosofian käännekohta, josta Schlick kirjoituksessaan puhuu.

Schlick oli jo ennen Wienin piiriä niittänyt mainetta teoksellaan *Allgemeine Erkenntnislehre* (1918), jossa hän puolusti kriittistä realismia. Wittgensteinin *Tractatus* kuitenkin teki häneen niin syvän vaikutuksen, että hän luopui aiemmista kannoistaan ja totesi puhuneensa *Tietoteoriassa* ”kauheaa pötyä”. Julkaisematta jääneessä, vuonna 1928 laaditussa käsikirjoituksessa Schlick kuvasi filosofian vallankumouksen olemuksen lainaamalla suoraan kolme lausetta *Tractatuksesta*:

”Filosofian tarkoitus on loogisten ajatusten selventäminen. Filosofia ei ole mikään oppi vaan tietynlaista toimintaa. [...] Filosofian tuloksena eivät ole ’filosofiset lauseet’ vaan lauseiden selventyminen.”⁶

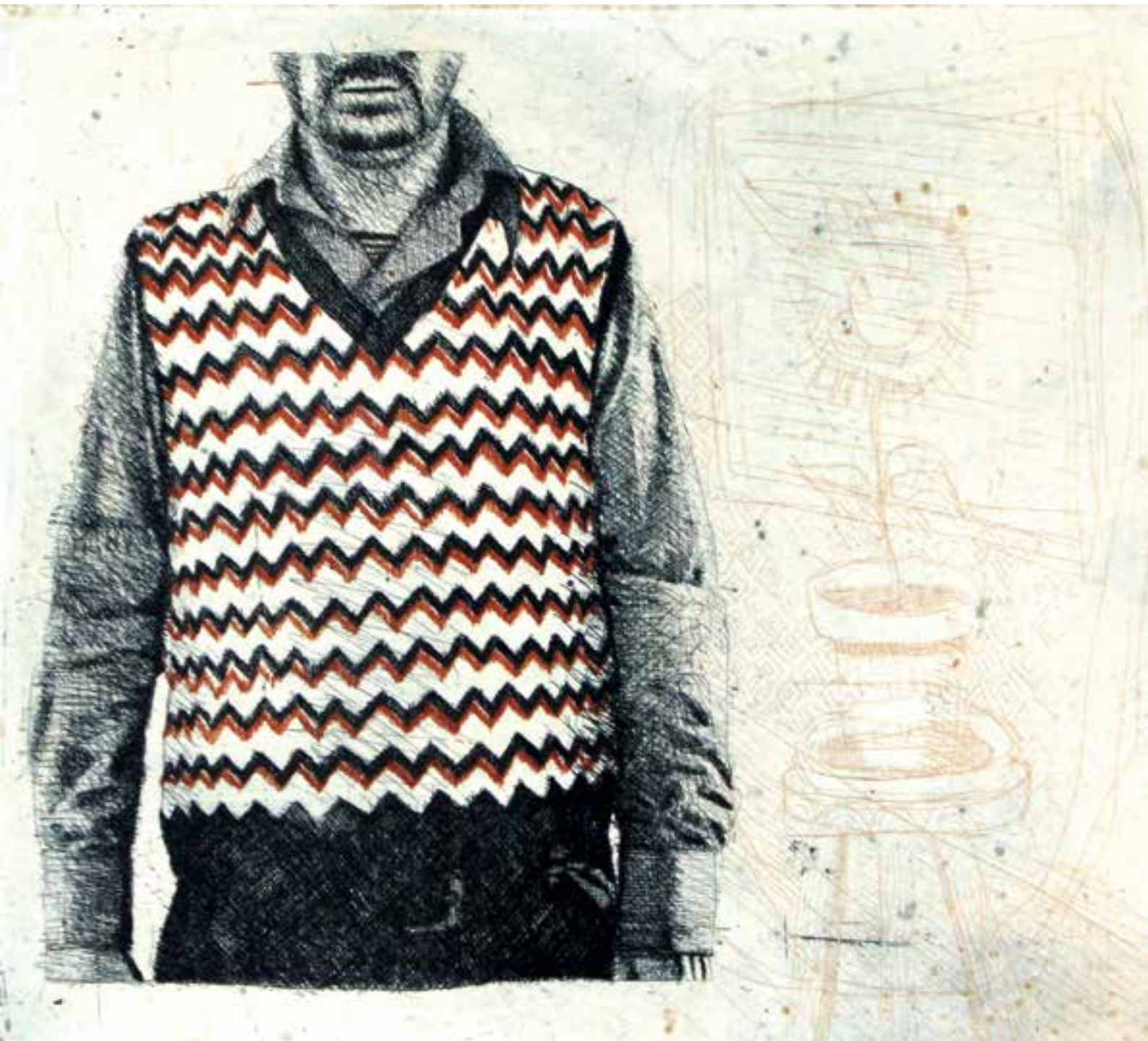
Pari vuotta myöhemmin kirjoittamassaan ”Filosofian käänneessä” Schlick ilmaisee saman ajatuksen omin sanoin: ”Filosofia ei ole lauseiden järjestelmä, se ei ole tiede.” Hänen mukaansa filosofia on

”tietojen järjestelmän sijasta *tekojen* järjestelmä; se on nimitäin toimintaa, jonka avulla väitteiden *mieli* vakiinnutetaan tai selvitetään. Filosofian avulla lauseita valaistaan, tieteen avulla ne todennetaan. Tiede käsittelee väitteiden totuutta, filosofia sitä, mitä väitteet oikein *tarkoittavat*.”

Loogisen positivismin periaatteet

Loogiset positivistit väittelivät keskenään paljon ja olivat eri mieltä monista asioista. Erityisesti Neurath esitti usein ajatuksia, jotka olivat Schlickin ja Waismannin wittgensteinilaisemmasta näkökulmasta katsottuna ”harhaoppisia”. Piiriläisten kannat myös vaihtelivat ja muutuivat ajan kuluessa. Pikemmin kuin mitkään olemukselliset opinkappaleet, loogisia positivisteja yhdistivät lopulta lähinnä vain äärimmäisen nuiva asenne metafysiikkaa kohtaan, vahva usko tieteeseen sekä selkeän ilmaisun ihanne. *Tractatuksen* esipuheen toteamus ”Minkä ylipäänsä voi sanoa, sen voi sanoa selvästi” oli suosittu iskulause. Joitakin loogiselle positivismille tyypillisiä ja tärkeitä ”oppeja” voidaan kuitenkin nostaa esiin.

Ensinnäkin keskeinen periaate tai ehkä pikemminkin metodi on ollut *merkityksellisyyden* tai *mielekkyyden todennettavuusehto* eli *verifioituvuusehto*: lause, jota ei voida periaatteessakaan verifioida eli todentaa aistihavainnolla, on merkityksetön tai mieletön – käsittämätöntä sian-saksaa ja hölynpölyä. Wittgenstein oli pohtinut tällaista ajatusta 1929, vaikka itse sittemmin etäännytkin siitä. Periaate jäi kuitenkin elämään monien loogisten positivistien ja erityisesti Schlickin ajattelussa: merkityksellisyys ehdon tarkoitus oli erityisesti vetää selvä raja havaintopohjaisen tieteen ja merkityksettömän metafysisen sanahelinän välille. Siinä missä aiempi empirismi oli pitänyt apriorista metafysiikkaa epätotena ja perusteettomana, tuomio oli nyt jyrkempi: metafysiikan lauseet

eivät lainkaan ilmaise mitään todellista merkityssisältöä. Perinteiset metafysiset ongelmat oli määrä hylätä näennäsongelmina, joilla ei ole tiedollista merkitystä ja joita ei voida koskaan ratkaista. Schlickin mukaan idealismin lisäksi myös realismi (jota hän oli itse aiemmin kannattanut) on mieltä vailla. Koko kysymys valinnasta niiden välillä täytyy hylätä.⁷

Toiseksi loogiselle positivismille oli varsinkin alussa luonteenomaista *äärimmäisen jyrkkä empirismi*. Vaadittiin, että tiede ja ylipäänsä kaikki mielekäs puhe on voitava palauttaa välittömästi havaittavia tosiasioita koskeviin lauseisiin. Käsitteet, jotka eivät koske suoraan havaittavaa, on voitava kääntää havaintoa koskevalle kielelle. Jos tämä ei ole mahdollista, käsite hylätään merkityksettömänä.

Kolmanneksi *vaatimus tieteiden ykseydestä* oli loogiselle positivismille tärkeä – joskin tämä iskulause ymmärrettiin eri tavoin. Esimerkiksi Carnap taipui samastamaan sen edellä mainitun käännettävyyden tai reduktionismin kanssa, kun taas joillekin muille se tarkoitti väljempää käsitystä, jonka mukaan ihmistieteillä ja luonnontieteillä on pohjimmiltaan samat päämäärät ja metodit. Neurath ymmärsi periaatteen niin, että pitää olla mahdollista luoda yhteyksiä eri tieteenalojen ennusteiden välille.

Nämä kolme periaatetta ovat tietysti läheisessä yhteydessä toisiinsa ja tukevat toisiaan. Kahteen ensimmäiseen kytkeytyy myös wittgensteinilainen käsitys filosofiasta kielen kriittikkinä, virheellistä kielenkäyttöä korjaavana toimintana, joka ei periaatteessa voi esittää mitään väitelauseita eikä teorioita – siis juuri Schlickin kirjoituksessaan julistama filosofian jyrkkä käänne.

Loogisen positivismin kohtalo

Jyrkkä verifioituvuusvaatimus johti kuitenkin ongelmiin, kuten loogiset positivistit itsekin pian huomasivat. Tieteelle tyypilliset universaalilauseet olivat sen johdosta mielettömiä, samoin tieteellinen puhe taipumuksista eli dispositioista (esimerkiksi *lasi on särkyvää* ja *syaniidi on myrkyllistä*). Itse asiassa todennettavuusteesi olisi myös itse itsensä johdosta mieleton. Myös vaatimus mielekkäiden lauseiden käännettävyydestä havaintokielelle osoittautui liian ahtaaksi. Carnap totesi jo 1936, että esimerkiksi dispositiokäsitteitä sisältäviä lauseita ei voida tällä tavoin palauttaa. Ajatus yhdestä kaikenkattavasta loogisesta ihannekielestä osoittautui sekin ongelmalliseksi. Carnap ottikin 1934 ohjenuorakseen *suvaitsevaisuuden periaatteen*: sen mukaan jokainen voi vapaasti valita kielensä ja logiikkansa, kunhan vain lausuu julki sen säännöt.

Näin alkuperäinen looginen positivismi alkoi ”muurentua sisältäpäin”, pitkälti sen edustajien oman kriittisen keskustelun vauhdittamana. Sen keskeisiä oppeja tai periaatteita jouduttiin väljentämään. Jäljelle jäi epä-

määräinen vaade tieteellisten teorioiden jonkinlaisesta empiirisestä koeteltavuudesta. Haave yksiselitteisestä rajanvedosta tieteellisen tiedon ja metafysiikan välillä osoittautui mahdottomaksi, ja raja näiden kahden välillä jäi häilyväksi. Schlickin kirjoituksessaan julistama filosofian radikaali käänne ei koskaan tapahtunut. Elämään on jäänyt lähinnä ihanne selkeästä ilmaisusta. Looginen positivismi oli ainakin muotoillut omia teesejään niin yksiselitteisesti, että niiden voitiin myös todeta tulleen kertakaikkisesti kumotuiksi.

Schlick ammuttiin vuonna 1936. Murhan motiivi ei ollut alun perin poliittinen, vaan asialla oli henkisesti tasapainoton, katkeroitunut ja Schlickiin ihostuneesta naispuolisesta opiskelutoverista mustasukkainen nuori tohtori Hans Nelböck. Natsien noustua valtaan Schlickin maine kuitenkin liittiin ja Nelböck nostettiin sankariksi ja vapautettiin. Schlickin murha ja natsismin nousu teki- vätkin lopun varsinaisesta Wienin piiristä, mutta sen vaikutusvalta filosofiassa on kestänyt aikaa. Vaikka loogisen positivismin alkuperäiset jyrkät kannat on hylätty kauan sitten, filosofiaa on pitkään määrittänyt välienselvittely niiden kanssa.

Looginen positivismi oli moniääninen ja keskustelevala mutta myös demokraattinen liike, ja olisi epäoikeudenmukaista tyypistää se yhteen ajattelijaan – saati yhteen kirjoitukseen. Samasta syystä on mahdotonta arvioida erityisesti Schlickin ”Filosofian käänteen” vaikutusta; monet muutkin esittivät nimittäin enemmän tai vähemmän samoja ajatuksia useissa kirjoituksissa. Silti Schlickin artikkeli oli kiistatta yksi tämän filosofisen liikkeen keskeisimpiä ohjelmajulistuksia, ja monet loogisen positivismin tyypilliset ajatukset saavat siinä selkeän ilmaisunsa. Samalla siitä huokuu uuden filosofisen liikkeen innostunut henki.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. esim. Georg Henrik von Wright, *Looginen empirismi. Eräs nykyisen filosofian pääsuunta* (Den logiska empirismen, 1943). Suom. Hilppa Kinos. Otava, Helsinki 1945; Matti Sintonen, *Empirismi ja positivismi*. Teoksessa *Nykyajan filosofia*. Toim. Ilkka Niiniluoto & Esa Saarinen. 2., uudistettu painos. WSOY, Helsinki 2002, 45–109.
- 2 Ks. lisää *Wienin piiri*. Toim. Ilkka Niiniluoto & Heikki J. Koskinen. Gaudeamus, Helsinki 2002.
- 3 Tapahtumia järjestettiin esimerkiksi Prahassa 1929 ja 1934, Königsbergissä 1930, Pariisissa 1935 ja 1937, Kööpenhaminassa 1936 ja Cambridgessa 1938.
- 4 Henkiin herätettyä lehteä toimitti kuolemaansa asti myös yksi alkuperäinen Berliinin ryhmän jäsen, sittemmin arvostettu tieteidenfilosofi Carl Hempel (1905–1997).
- 5 Vrt. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus* (1921). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Helsinki 1972, 5.6.
- 6 Sama, 4.112.
- 7 Ks. Moritz Schlick, *Positivismi ja realismi* (Positivismus und Realismus, 1932). Suom. Risto Vilkkö. Teoksessa *Ajattelu, kieli, merkitys. Anabyttisen filosofian avainkirjoituksia*. Toim. Panu Raatikainen. Gaudeamus, Helsinki 1997, 70–94.